

БОРОТЬБА ЗА ІСТОРИЧНУ ПАМ'ЯТЬ БАБИНОГО ЯРУ

STRUGGLE FOR THE HISTORICAL MEMORY OF BABYN YAR

Братусь І. В.,

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри образотворчого мистецтва, Київський університет ім. Бориса Грінченка (Київ, Україна), e-mail: kulturolog@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8747-2611

Михалевич В. В.,

кандидат культурології, доцент, доцент кафедри образотворчого мистецтва, Київський університет ім. Бориса Грінченка (Київ, Україна), e-mail: v.mykhalevych@kubg.edu.ua, ORCID ID: 0000-0003-4847-5833

Гунька А. М.,

викладач кафедри образотворчого мистецтва, Київський університет ім. Бориса Грінченка (Київ, Україна), e-mail: a.hunka@kubg.edu.ua, ORCID ID: 0000-0003-4455-1640

Bratus I. V.,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor, Department of Fine Arts, Kyiv University Boris Grinchenko (Kyiv, Ukraine), e-mail: kulturolog@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8747-2611

Mykhalevych V. V.,

Candidate of cultural studies, Associate Professor, Associate Professor, Department of Fine Arts, Kyiv University Boris Grinchenko (Kyiv, Ukraine), e-mail: v.mykhalevych@kubg.edu.ua, ORCID ID: 0000-0003-4847-5833

Gunka A. M.,

lecturer of the Department of Fine Arts, Kyiv University Boris Grinchenko (Kyiv, Ukraine), e-mail: a.hunka@kubg.edu.ua, ORCID ID: 0000-0003-4455-1640

Проаналізовано особливості збереження історичної пам'яті про події в Бабиному Яру. Особливості інтерпретації подій тих часів становлять собою актуальну проблему сучасних дослідників. Радянський період мав низку факторів подвійних стандартів.

Ключові слова: *Бабин Яр, жертви, історична пам'ять.*

The peculiarities of preservation of historical memory of events in Babyn Yar are analyzed. Features of the interpretation of events of those times constitute a topical issue of modern researchers. The Soviet period had a number of factors of double standards.

Keywords: *Babyn Yar, victims, historical memory.*

Сьогодні все більше можливостей для дослідників побачити історико-культурні зрізи боротьби за пам'ять жертв Бабиного Яру. Безумовно, що ця тема не втрачає сьогодні актуальності – вона викликає жваве зацікавлення в широких колах українського та світового суспільства. Саме історичні документи становлять собою одне з джерел правдивої інформації про державну політику щодо Бабиного Яру. Одним з цих джерел є архів КДБ УРСР, що став сьогодні частково

доступним. Спробуємо коротко оглянути деякі документи з цього «джерела».

На сьогодні <http://avr.org.ua> (ЕЛЕКТРОННИЙ АРХІВ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ) виступає одним з лідерів розміщення у відкритому доступі документів ХХ століття щодо різних аспектів історії України. Станом на 2019 рік тут «розміщено у відкритому доступі понад десять тисяч документів з колекцій Центру досліджень визвольного руху, та з Фонду 13 Галузевого державного архіву СБУ «Колекція друкованих видань КГБ УРСР», електронні копії яких були передані Львівському національному університету ім. І. Франка». Саме звідси ми візьмемо основні матеріали до теми цієї наукової розвідки.

На сайті <http://avr.org.ua> міститься 26 документів у рубриці «Боротьба КГБ з пам'яттю про Бабин Яр». Перший з них відноситься до 30 вересня 1966 року, останній – 25 вересня 1978 року. Тобто наявний лише певний часовий зріз системної протидії радянської та «альтернативної» точки зору на збереження історичної пам'яті про трагедію Бабиного Яру. На той час це була проблема в контексті не лише українських реалій – багато чинників мали геополітичний характер. На цей період припадає і значний сплеск масової еміграції євреїв в США та Ізраїль. Так (за матеріалами <http://www.demoscope.ru/weekly/2007/0303/tema01.php>) у 1970–1978 рік з СРСР виїхало всього 174000 євреїв та членів їх родин (1979–1988 – 117000), з них до Ізраїлю 132000, до США 42000 (1979–1988 – 33000 та 84000 відповідно). Вихідці з УРСР при цьому становили значну частину емігрантів.

Конкретні документи вказують на розгортання активності певних верств українського суспільства у боротьбі за право вільно висловлювати своє бачення як подій минулого, так і радянського сьогодення. Так в інформаційному повідомленні від 30 вересня 1966 року (Архіви та колекції: ГДА СБУ – Ф.16. – Спр.949, URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/24864/>) йдеться про 29 вересня 1966 року. В цей день відзначалася 25-та річниця масових розстрілів у Бабиному Яру. Згідно повідомлення на мітинг зібралися приблизно півтисячі людей (зазначається їхня національна та вікова специфіка – євреї, значна кількість активної молоді). До 17:30 було очікування офіційних представників міської влади. Вважалося, що офіційні представники міста мають долучитися до цієї значної дати. Саме байдужість влади викликала обурення мітингувальників.

Одним з основних питань мітингу стала необхідність спорудження пам'ятника на місці трагедії (він з'явиться за 10 років). Це питання постійно відкладалося – влада не хотіла увіковічнювати пам'ять про загиблих з різних причин. Про це так пише один з найбільш відомий дослідників Бабиного Яру Кузнецов: «З самої війни лунали голоси (почав І. Еренбург), що в Бабиному Яру потрібно поставити пам'ятник. Але український ЦК партії, який тоді очолював М. Хрущов, вважав, що люди, розстріляні в Бабиному Яру, пам'ятника не заслуговують. Я не

раз чув такі розмови київських комуністів: – Це в якому Бабиному Яру? Де жидів постріляли? А з чого це ми повинні якимось пархатим пам'ятники ставити? Дійсно, настав державний антисемітизм 1948–1953 років, питання про пам'ятник був знятий. Після смерті Сталіна стали знову лунаати обережні голоси, що Бабин Яр, власне, не тільки єврейська могила, що там втричі або вчетверо більший відсоток росіян та інших національностей. Такі аргументи мені завжди здавалися дикими: значить, якщо довести, що якийсь відсоток більше, то пам'ятник стоїть споруджувати тільки в такому випадку? Як можна взагалі вважати відсотки? У Бабиному Яру лежать ЛЮДИ!» [8, с. 328].

В пояснювальній записці КДБ відстоювалася офіційна позиція – що антисемітизм не існував в СРСР. Це не дивно – радянська держава позиціонувала себе інтернаціональною. Наводимо відомості щодо цих висловів у «записці»: «Промовці і присутні, поряд із закликком вшанувати пам'ять загиблих, висловлювали невдоволення з нагоди неприбуття на мітинг офіційних представників влади, не ухваленням заходів до спорудження пам'ятника і наявністю нібито антисемітизму в країні, що виражається в нерівноправному становищі євреїв по відношенню до інших націй, відсутність єврейських шкіл, театрів...» (ГДА СБУ – Ф.16. – Спр.949).

Але боротьба за пам'ять тривала постійно. Безумовно, що саме письменники, музиканти та художники є совістю нації. Деякі з творів були шедеврами, деякі – менш вдалим. У деяких ми бачимо історичну правду, в деяких, правда сильно перемішана з вигадкою і ідеологічними штампами. Сьогодні важко судити про мотиви тих чи інших авторів, але загальна тенденція була висловлена А. Кузнецовим: «Все в цій книзі – правда. Коли я розповідав епізоди цієї історії різним людям, всі в один голос стверджували, що я повинен написати книгу» [8, с. 14].

Але «правда» була донесена лише частково, про що пише сам автор: «Перед письменником в СРСР ця дилема стоїть завжди: або взагалі не друкуватися, або друкувати хоча б те, що цензура дозволила. Багато хто вважає, що краще донести до читача хоч що-небудь, ніж нічого. Я теж так вважав» [8, с. 7]. Автори постійно боролися за право говорити правду. Але вистояти в цій боротьбі вдавалося лише деяким. Одним з найбільш принципових виявився композитор Дмитро Шостакович. Він зумів витримати тиск, якому піддався навіть автор найвідомішого твору про Бабин Яр Євген Євтушенко. Цей процес тиску відбувався приблизно так: «Статейки в газетах були купі і неприязні. Йшлося про те, що Шостакович ристьєся в смітєвих баках нашої історії, узагальное нетипові явища і очорное наше прекрасне життя. Потім Євтушенко змусили змінити вірші. Це був страшний удар, але питання поставили так: або симфонія більше не виконється, або він править текст. У партитурі Шостакович текст не змінив, але на наступний раз Тринадцята звучала з деякими іншими куплетами в частині «Бабин Яр» [5, с. 101].

Саме об'єднання зусиль різних національностей сприяло розвитку плідної дискусії в суспільстві,

відстоюванню правди. «До кінця мітингу прибутку і взяли участь у виступах Некрасов, Дзюба, Антоненко–Давидович, які акцентували увагу присутнім на необхідності боротьби з антисемітизмом і об'єднання зусиль українського та єврейського народів, за збереження національної культури, що було схвально сприйнято учасниками мітингу. Особливо бурхливо, з націоналістичних позицій, проявила себе єврейська молодь» (ГДА СБУ – Ф.16. – Спр.949).

Ця подія стала сильним поштовхом до подальшого розвитку збереження історичної пам'яті: «У двадцять п'яту річницю перших розстрілів, а саме 29 вересня 1966 року, в Бабин Яр потягнулися люди з усього Києва. Кажуть, це було вражаюче видовище. Виник стихійний мітинг, на якому виступали Діна Проничева, письменник Віктор Некрасов, молодий український публіцист Іван Дзюба – і знову вони говорили про пам'ятник ... Оператори київської кінохроніки, почувши про мітинг, примчали і зняли його на кіноплівку, потім на студії вибухнув скандал, директор був знятий з роботи, а кіноплівка передана КДБ. Але, мабуть, влада занепокоїлася. Через кілька днів здивовані мешканці виявили трохи в стороні від Яру гранітний камінь з написом, що тут буде споруджено пам'ятник жертвам німецького фашизму. Коли привезли цей камінь і хто його ставив – ніхто не бачив. Але тепер, якщо іноземні гості наполягають, їх можуть повезти до цього знаку, попередньо обклавши його квітами. Після від'їзду гостей квіти прибираються» [8, с. 331].

Ми розглянули лише деякі аспекти цього питання. В подальших розвідках ми зупинимосся на інших етапах становлення пам'яті про Бабин Яр.

Список використаних джерел

1. Восленский, МС., 1991. 'Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза', М.: «Советская Россия» совм. с МП «Октябрь», 624 с.
2. 'Герой Украины – Татьяна Маркус, выдающаяся киевская подпольщица [Текст]: (к 90-летию со дня рождения)', 2011, *Нац. ист.-мемор. заповедник «Бабий Яр», Фонд «Память Бабьего Яра»*; авт.-сост. И. М. Левитас, Киев: [б.и.], 26 с.
3. Евтушенко, Евгений Александрович (1933–), 1962. 'После Сталина: Наследники Сталина; Бабий Яр и др.', Введ. А. М. Гурвича, Chicago (Ill.): *Russ. lang. specialties, Corp.*, 84 с.
4. Евтушенко, Евгений Александрович (1933–), 2012. 'Я пришел к тебе, Бабий Яр...' [Текст]: история самой знаменитой симфонии XX века', Москва: *Текст Книжники*, 141, [1] с.
5. Євстаф'єва, Т.О., 2011. 'Трагедія Бабиного Яру крізь призму архівних документів Служби безпеки України', *Архіви України*, №5 (275), с.137–158. [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2011_5_14
6. 'Книга памяти [Текст]: Бабий Яр', 1999, *Єврейський совет України, Киевское общество еврейской культуры, Фонд «Память Бабьего Яра»*; авт.-сост. И. М. Левитас; ред. кол. И. М. Левитас [и др.], К.: [б.и.], 300 с.
7. Кузнецов, А., 1991. 'Бабий Яр: Роман–документ', М.: *Сов. писатель: Ред.–произв. агентство «Олимп»*, 334 с.
8. Мицель, М. 2004. 'Евреи Украины в 1943–1953 гг.: Очерки документированной истории', К.: *Дух і Літера*, 362 с.

References

1. Voslenskij, MS., 1991. 'Nomenclature. Gospodstvujushhij klass Sovetskogo Sojuza (Nomenclature. The ruling class of the Soviet Union)', М.: «*Sovetskaja Rossija*» совм. с МП «*Oktjabr*», 624 s.

2. 'Geroj Ukrainy – Tat'jana Markus, vydajushhajasja kievskaja podpol'shhica [Tekst]: (k 90–letiju so dnja rozhdenija) (Hero of Ukraine – Tatiana Markus, an outstanding Kiev underground worker [Text]: (on the 90th anniversary of her birth))', 2011, *Nac. ist.–memor. zapovednik «Babij Jar», Fond «Pamjat' Bab'ego Jara»*; avt.–sost. I. M. Levitas, Kiev: [b.i.], 26 s.

3. Evtushenko, Evgenij Aleksandrovich (1933–), 1962. 'Posle Stalina: Nasledniki Stalina; Babij Jar i dr. (After Stalin: Stalin's heirs; Babi Yar and others)', Vved. A. M. Gurvicha, Chicago (Ill.): *Russ. lang. specialties, Cop.*, 84 s.

4. Evtushenko, Evgenij Aleksandrovich (1933–), 2012. 'Ja prishel k tebe, Babij Jar... [Tekst]: istorija samoj znamenitoj simfonii XX veka (I came to you, Babi Yar ... [Text]: the story of the most famous symphony of the XX century)', Moskva: *Tekst Knizhniki*, 141, [1] s.

5. Jevstaf'jeva, TO., 2011. 'Tragedija Babynogo Jaru kriz' pryzmu arhivnyh dokumentiv Sluzhby bezpeky Ukrai'ny (The Babi Yar tragedy through the prism of the archival documents of the Security Service of Ukraine)', *Arhivy Ukrai'ny*, №5 (275), s.137–158. [online] Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2011_5_14

6. 'Kniga pamjati [Tekst]: Babij Jar (Memory Book [Text]: Babi Yar)', 1999, *Evrejskij sovet Ukrainy, Kievskoe obshhestvo evrejskoj kul'tury, Fond «Pamjat' Bab'ego Jara»*; avt.–sost. I. M. Levitas; red. kol. I. M. Levitas [i dr.], K.: [b.i.], 300 s.

7. Kuznecov, A., 1991. 'Babij Jar: Roman–dokument (Babi Yar: a novel document)', M.: *Sov. pisatel': Red.–proizv. agentstvo «Olimp»*, 334 s.

8. Micel', M. 2004. 'Evrei Ukrainy v 1943–1953 gg.: Ocherki dokumentirovannoj istorii (Jews of Ukraine in 1943–1953: Essays on Documented History)', K.: *Duh i Litera*, 362 s.

* * *